

Михайло КУДРЯВЦЕВ

ШЕВЧЕНКІВ БІЛЬ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПОЕЗІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У СВІТЛІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).
Кудрявцев М. Шевченків біль України: соціально-етичний аспект поезії Т. Г. Шевченка у світлі національної історії; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 6; мова – українська.

Анотація. У статті автор осмислює соціально-етичну парадигму творчості Тараса Шевченка у світлі євангельських істин, акцентуючи увагу на суспільно-моральних чинниках у боротьбі з кривдою, національними поневоленнями, на обстоюванні зневаженої людської гідності у процесі вітчизняної історії.

Ключові слова: історизм, духовність, інтуїтивізм, суперечливість, образи, пророцтво, візії, загострення.

Тарас Шевченко прийшов у світ зі своїм словом, коли права і гідність українського поспільства були потоптані й зневажені до крайньої межі. Роз'єднаний по різних імперіях український народ, ліквідоване у XVIII ст. гетьманство, здеморалізована і зденаціоналізована українська еліта, остаточне закріпачення Катериною II селянства, космополітична орієнтація лібералів-західників, що, попри всі демагогічні сентенції про свободу, намагалися адаптувати українську культуру в загально-російський літературний процес.

Саме тоді із середовища упосліджених “рабів німих”, хрещеного живого товару явило себе полум'яне слово, яке стало на захист зневаженої національної і людської гідності, слово, що стало каталізатором визвольних процесів, генератором духовності, животворчого поступу народу до самовизначення, до морального катарсису, до утвердження українства як нації. Врешті одним з найбільших речників соціальної справедливості в її біблійному розумінні, а не ідеократичних рецепціях, у світовій літературі був і залишатиметься Т. Шевченко, зі своїми ідеями і прозорливістю, з власними болісними шуканнями істини, шляхів єднання Людини з Небом.

Теза Є. Маланюка про те, що поет є тим могутніший, чим більше його істота пов'язана з нацією, є визначенням передусім Кобзарєвої сутності, до рівня якої у плані соціально-етичному – захисті скривджених та упосліджених, експлуатованих і гноблених – не досягнув ніхто з представників тогочасних європейських культур (чи то конкретна особистість, чи суспільство загалом).

Як слушно зазначив академік О. І. Білецький, поетів, які обстоювали інтереси трудящих мас, існувало немало в часи Шевченка і значно раніше, але ніхто з них – “ні поети чартистського руху, ні французькі поети липневої революції – не піднімалися до висоти такого гнівного, пристрасного протесту проти ладу, заснованого на експлуатації людини людиною” [1, с. 23].

Реакція на соціальні кривди народжувала твори, у яких сконцентровувався духовно-моральний світ національно-історичних, християнсько-етичних цінностей українського народу, авторський інтуїтивізм у безпомилковому сприйнятті вітчизняної історії, в передчутті на цілі століття грядущих бід і катастроф, застережливі візії пророка, що у пошуках земної гармонії не був ортодоксально тотожним, а часом і суперечливим, бо суперечливою є сама людська душа. Шевченко ж був смертною людиною, і ніщо людське не було йому чуже (в тім числі й неминучі життєві помилки, гріховність).

Звідси і намагання часом оскаржити самого Творця, і звернення до Нього як до найвищої справедливості з вимогою явити свій голос, покарати зло і кривду.

Тому домінантою в поезії завжди виступають інтереси гноблених мас, роду, нації, Вітчизни, а не класу, як про це твердилося протягом десятиліть, заклики жити по правді, по заповідях Божих, прагнення справедливої розплати над експлуаторами, носіями скверни та насильства, проблеми соціального поступу і соціальної справедливості. Зневажена людська гідність, експлуатована особистість ототожнюється в Шевченка з долею його поневоленого народу в творах на історико-патріотичну тематику (“Гайдамаки”, “Тарасова ніч”, “Холодний яр”, містерія “Великий льох” та ін.).

Скільки болю за долю сироти Яреми (сирітська проблема в Кобзаря завжди є частиною загальносуспільної), сльози та біди якого байдужі людям, котрі теж можуть стати об'єктом глуму і знущань:

*Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу;
А не клене доли, людей не займа.
Та й за що їх лаять? Хіба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?
Нехай бенкетують... У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.*

(“Гайдамаки”)

Людська і національна байдужість сприяли оскверненню чужинцями рідної землі, безчестю найдорожчого й найсвятішого, розпаду родини, поляризації українського суспільства. Звідси і втрата історичної пам'яті, національний нігілізм, зрештою, самознищення.

Мрія про козацьку вольницю, прагнення скинути з себе ярмо вічного наймита, мати право на особисте щастя, вирости в очах коханої дівчини приводить Ярему в табір повстанців.

Наймит у постолах, а не представник вищого світу, як це змальовувалось у творах європейських романтиків, виступає героєм у поемі Шевченка. Тому, усвідомлюючи заздалегідь обурення ситих ревнителів старовини, псевдопатріотів, для котрих минуле – всього лише історична екзотика, автор “Гайдамаків” кидає виклик тим, хто демонстрував свій патріотизм возвеличенням гетьманів, ідеалізацією трагічних сторінок історії й ігноруванням ролі простого народу в ній.

Пізніше І. Франко дасть аналогічну оцінку такому українофільству:

*Ти любиш в ній князів,
гетьмання, панування –
Мене ж болить її
Одвічне страждання*

(“Сідоглавому”)

Розвінчування фальшивого народолюбства ліберального панства з його показним і лицемірним патріотизмом звучить у багатьох творах Т. Шевченка: в “Розритій могилі” (зденационалізовані перевертні допомагають “з матері полатану сорочку знімати”), і в “Сні” (“...отечество так любить, так за ним бідкує, що і з його, сердешного, кров, як воду точить...”), у ряді віршів і поем, написаних на засланні (“П. С.”, “Княжна” тощо).

Однак узагальнений сатиричний образ користолюбного українського панства, котре порізному зраджує національну ідею державотворення, подає поет у славнозвісному посланні “І мертвим, і живим...”.

За визначенням Ю. Івакіна, ця сатира – “плід роздумів поета над долею України і його уважних спостережень над життям помісного і служилого українського панства” [3, с. 156], проте “Послання” – це і ключ до розуміння віковичної трагедії України як держави, що не може відбутися через брак національної патріотичної еліти, через віддаленість од насущних потреб народу його компрадорськи налаштованих поводитирів, через втрату ними образу і подібія Божого, милосердя й любові до ближнього. Думка ця, що лейтмотивом проходить через усю поему, висловлена в епіграфі: «Аще кто речет, яко люблю Бога, а брата свого ненавидит, лож єсть» [5].

Безперечно, що в “Посланії” Шевченко викладає часом зовні полярні думки: то він залякує (скоріше навіть застерігає) нечестивих

соціальним вибухом, народною революцією, кривавою розплатою за гріхи, то благає панство повернутися лицем до народу, полюбити і обняти “найменшого брата”. Однак, у заключних акордах твору висловлюється віра в Божу десницю, що зласкавиться над Україною, приведе її людей до братолюбія, до національної злагоди: “...з усієї політичної програми, викладеної в посланні “І мертвим, і живим...”, впливає заклик не до свячених ножів, а до національної злагоди, миру, обопільних поступок, спільної праці задля успіху заплаканої матері України” [6, с. 27].

Отже, суть соціальної етики Шевченка, виходячи з його безсмертного “Послання”, котре по праву можемо вважати моральним кодексом українського державотворення, – в любові до ближнього, у виконанні заповідей Спасителя, Його мудрих застережень: “Глядіть, остерігайтеся всякої зажерливості, – бо життя чоловіка не залежить від достатку маєтку його” [4].

Характерно, що в поемі “І мертвим, і живим...” поет виступає за правдиве, а не надумане трактування національної історії, проти ідеалізації минулого, майстерно пародіюючи демагогічну фразеологію “землячків”, котрі, гноблячи немилосердно трудовий, покріпачений люд, твердили, що історичний шлях України – то “поема вольного народу”, де воля “виростала, Дніпром умивалась, у голови гори слала, степом укривалась”. Насправді ж для простого козацтва, яке було справжнім виборювачем свободи, воля ця, зазначає поет, умивалась кров'ю, “а спала на купах, на козацьких вольних трупах. Окрадених трупах!”.

І сучасні лицеміри, прикриваючись патріотичними фразами, плекають передусім власне, “дідами крадене добро”: тобто їхні статки засновані на горі й сльозах народу, який у свій час теж грабувала козацько-старшинська верхівка, продажні нащадки якої мало чим відрізняються од своїх лукавих попередників.

Трагедія України, в розумінні Шевченка, насамперед полягає у продажності національної еліти, у відсутності в неї державного мислення, у здобуванні примарної слави через служіння інтересам чужих королів і царів. Звідси і спадкоємність холуйства та запопадливості перед чужою владою, сумнівна васальна слава раба:

*Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!*

Отже, як стверджує поет, елітарна козацько-старшинська верхівка, що вершила в минулому долю українського народу, насправді не достойна поваги, не може бути прикладом для наслідування, героїзму і звитяги, відданості національній справі:

*Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття – ваші пани.
Ясновельможні гетьмани.*

Гідними прислужників російського царизму і польської шляхти (згадаймо гоголівське “Не встанемо, мамо, не встанемо...”) виступають і Шевченкові сучасники – лжепатріоти-ліберали, лицемірні демагоги, які з чужих країв привозили лише “великих слов велику силу, та й більш нічого...”. Такими ж стануть і їхні послідовники в майбутньому, про яких через півтора століття скаже в унісон Шевченковим афоризмам поет і громадський діяч Борис Олійник у поемі “Трубить Трубіж”: “вони при кожній владі на посту, їм байду, яку доїть державу...”

Доборолась Україна

До самого краю.

Гірше ляха свої діти

Її розпинають, –

говорив Шевченко в 40-х роках позаминулого століття не тільки про своїх сучасників, а й про майбутню трагічну стежу свого нещасного народу, наче передбачаючи шляхи і діяння багатьох представників елітарного прошарку України сьогоднішньої, котрі за демагогічною тріскотнею про вільну Українську державу несуть насправді хаос, спустошення, так і не полюбивши (та й не ставлячи собі це за мету) “велику руйну”, ставши по суті на шлях неслави, прикривши “патріотичними” фразами ліберально-демократичний космополітизм, сиріч руйнацію наших духовно-моральних, національно-історичних, накопичених трудом багатьох поколінь матеріальних цінностей, перетворюючи особистість як національний суб’єкт у слухняного біоробота.

Шевченкові екскурси в минуле є ключем до розуміння сучасності, морально-етичними пересторогами на майбутнє. Тому спроба зрозуміти сучасне через минуле здійснюється поетом у творах “Розрита могила”, “Чигрине, Чигрине”, “Великий льох”.

Саме в останній із названих поем Шевченко порушує тему всезагальної історичної вини, що полягає у втраті причетності народу до свого героїчного минулого, внаслідок чого – безпорадність і неспроможність боротися за свою долю, за своє місце в історії, безсоромно присвоєні чужинцями. Тому і народжуватимуться ті, хто допомагатиме катам мордувати власний народ, а проти всякого правдолюбства об’єднуються темні сили, які у своїй суті є інтернаціональними: три ворони (українська, російська, польська) як символи зла солідаризуються між собою, щоб поховати нового Гонтю, – сиріч волелюбний дух українського народу. А дух національної свободи й гідності може гаситися різними методами:

“золотом розтопленим заллю йому очі!”

“царевими чинами скручу ему руки!”

“...зберу з всього світа всі зла і всі муки!” –

тобто, засоби упокорення можуть бути різними: від батога до пряника.

Характерно тут, що у змалюванні трьох ворон спостерігаємо силу Шевченкового інтуїтивізму, надсвідоме відчуття суспільного

зла, часто законспірованого й утаємниченого, солідаризованого у своєму протистоянні національно-християнським цінностям. Не випадково одна з ворон (українська) заявляє про те, що “літала аж у Сибір: та в одного декабриста вкрала трохи жовчі”.

У “Сні” поет, наприклад, оспівує царя волі, “штемпом увінченого”, в якому радянські історики літератури вбачали саме декабриста, декабристська тема нав’яла пізніше Шевченкові й “Неофітів”, і “Юродивого”. І в той же час у містерії “Великий льох” спостерігаємо інше: утаємничене зло стояло й за тими, хто кинув, здавалося б, виклик тиранії та деспотизму.

Так, Шевченко неоднозначний і суперечливий у своїх оцінках, однак добро і зло в історичних процесах, у певній соціальній, моральній, побутовій конкретиці відчував безпомилково силою надсвідомого інтуїтивізму, душею поета-християнина. Слід відзначити, що неабияким даром прозорливості володів великий українець у російському письменстві М. В. Гоголь – письменник релігійно-соціальних шукань, котрий знав якийсь таємний код доленосних шляхів свого народу, фантастичний реаліст, який, за визначенням М. Бердяєва, зобразив не стільки живих людей, як злих духів, що оволоділи Росією. Тому й поставив сакраментальне питання, куди ж – до прогресу чи до прірви – летить Русь.

Однак, як твердить М. Бердяєв, трагедія Гоголя полягала в тому, що він “ніколи не міг побачити і відобразити людський образ, образ Божий в людині. І це його мучило. У нього було сильне відчуття демонічних і магічних сил. Гоголь найбільший романтик з усіх російських письменників, який близький до Гофмана. У нього зовсім немає психології, немає живих душ... Він зізнався, що у нього немає любові до людей. Він був християнин, що пережив своє християнство пристрасно і трагічно. Але він сповідував релігію страху й покори...” [2, с. 79-80].

У шевченковому ж розумінні пізнання Бога лежить через животворящу любов, через пошуки образу Божого в конкретній людській особистості, яка до того ж є національним суб’єктом. Його персонажі скривджені й знедолені, гнані й переслідувані людьми. Але вони не стають заручниками злих сил, а проходять через горе і страждання шлях духовно-морального катарсису. Такими є Ганна (“Наймичка”), Варнак з однойменних поеми та повісті, юна княжна (“Княжна”), покритка Лукія (“Відьма”), москаль-каліка Максим з “Москалевої криниці”.

Через скалічену долю конкретної особистості поет бачив трагедію певної епохи, одним штрихом окреслюючи її соціальний стан, як це неповторно майстерно зроблено в деяких поезіях з циклу “В казематі” (“Ой три шляхи широкі”, “Рано-вранці новобранці”), в автобіографічній ліриці, у вірші “На Великдень на соломі” тощо.

У той же час Шевченко ніколи не проповідував непротивлення злу, пасивне його споглядання, як це пізніше проявилось у теорії Льва Толстого.

Християнське смирення тут слід розуміти як смирення не перед злом, а перед Богом (сам Христос ніколи не був пасивним споглядальником зла, розвінчував фарисеїв, навіть застосовував силу, проганяючи торговців з храму).

Евангельська теза про підставлення другої щоки означає прощення ворогові власної образи: тобто не мстити, примножуючи зло. Але ні в якому разі не підставляй ворогу щоки ближнього – його захисти ціною свого благополуччя, навіть життя (пожертвуй собою за други своя!). Так, одним із провідних мотивів у творчості Т. Г. Шевченка виступає мотив жертвовності.

Свідченням активного протистояння злу й насильству є яскраві епізоди з поеми “Якби тобі довелось...”: дівчина залишає власне весілля, йде в Сибір за своїм рятівником-юнаком, котрий не дав паничам сплюндрувати честь дівочу.

Саме віруюча людина, за Шевченком (до речі, й за трактатом М. Костомарова “Закон Божий: Книга буття українського народу”, що був по суті програмним документом кирило-мефодіївців), є серцевиною історичного процесу.

Богдан Хмельницький, якого картає поет за трагічну помилку, молився за долю України в церкві в селі Суботові, молився за те, “щоб москаль добром і лихом з козаком ділився”. Однак приятелі-москалі не виправдали довір'я, занастили сироту-Україну, російський царизм зрадив програмним засадам Переяславських угод, пригноблював український народ в соціальному і національному плані. І Шевченко зі співчуттям говорить про самого ж зрадженого Богдана: “Мир душі твоєї, Богдане!”

Література

1. Белецкий А. И. Дейч А.И. Тарас Шевченко / А. И. Белецкий, А. И. Дейч. – М. : Просвещение, 1989. – 144 с.
2. Бердяев Н. А. Русская идея / Н. А. Бердяев. – М. : АСТ, 1999. – 400 с.
3. Івакін Ю. Сатира Шевченка / Ю. Івакін. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 336 с.
4. Івана, 4:20.
5. Луки, 12:15.
6. Михайлин І. Достоевський і Шевченко: науково-літературне есе / І. Михайлин. – Х. : Видавець, 1994. – 66 с.

Михаил Кудрявцев

БОЛЬ ШЕВЧЕНКА ЗА УКРАИНУ: СОЦИАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПОЭЗИИ Т. Г. ШЕВЧЕНКО В СВЕТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ

Аннотация. В статье автор осмысливает социально-этическую парадигму творчества Тараса Шевченко в свете евангельских истин, акцентируя внимание на общественно-моральных аспектах в борьбе со злом, с национальными порабощениями, на защите униженного человеческого достоинства на этапах отечественной истории.

Ключевые слова: историзм, духовность, интуитивизм, противоречия, образы, пророчества, визи, предостережения.

Молитесь за Україну в чернецькій келії і колишній фастівський полковник Семен Палій, каючись у власних гріхах. Не випадково “Сивий гетьман, мов сова, ченцеві зазирає в вічі”: тобто привид Мазепи тут є своєрідним докором полковнику за те, що ворогували між собою, внаслідок чого опинились у різних таборах – гетьман зі шведами, а Палій з царем Петром. Програла ж від цього Вітчизна. У поемі “Іржавець” Шевченко наводить приклад ще однієї трагічної вини, котра лежить на козацькій старшині:

*Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати.
Ой пожали, якби були
Одностайне стали
Та з фастівським полковником
Гетьмана едали.*

Отже, єдність нації в ім'я державності – одна із магістральних проблем у творчості Шевченка. Але не може національна ідея реалізуватися без животворящої любові до ближнього, до зневаженої і скривдженої особистості, без виконання Божих заповідей, без спокути гріхів – чужих і власних. На донесення цих вічних і незаперечних істин спрямований увесь поетичний геній Шевченка, соціально-етична парадигма якого, будучи катализатором суспільного поступу, провідних ідей, мотивів, образів у моральному спектрі вітчизняної класики (І. Франко, П. Тичина, Є. Маланюк, Л. Костенко, В. Симоненко, Б. Олійник та ін.), залишатиметься кодексом українства на його нелегкому шляху до реальної, а не декларованої свободи (за якою криється насправді нова модифікація гноблення), на шляху до Правди.

Mychajlo Kudryavcev

***SHEVCHENKO'S PAIN FOR UKRAINE: SOCIAL AND ETHIC ASPECT OF POETRY
OF T. G. SHEVCHENKO IN THE LIGHT OF NATIONAL HISTORY***

Summary. In the article autor considers social and ethical paradigm in Taras Shevchenko's work in the light of evangelic truth. Special attention is paid to social and moral factors in the struggle with evil, national enslavement, defending scorned human dignity in the context of native history.

Key words: historicism, spirituality, intuitionism, contradiction, images, prophesy, visions, warning.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2014 р.

Кудрявцев Михайло Григорович – доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.